

De wetenschap volgens Peter Kloos

P. Kloos, *De boodschap van de vierde illusie. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de sociologie der niet-westerse samenlevingen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam*. Leiden: Martinus Nijhoff, 1988, 36 pp.

Er zijn van die oraties die geen toegevoegde waarde bezitten, behalve dan de sherry na afloop. De rede evenwel waarmee Peter Kloos op 17 november jongstleden zijn ambt aan de Vrije Universiteit aanvaardde is wel degelijk méér dan zomaar een artikel. Het is een principiële betoog dat een even principiële bespreking verdient, ook al valt zo'n bespreking dan wellicht wat kritisch uit.

De orator heeft ons veel te bieden (te veel zelfs: hij heeft Goethes toch zo overbekende woord over de Beperving en de Meester onvoldoende voor ogen gehouden). Ik wil hier slechts drie punten behandelen, te weten wat hij zegt (1) over het illusoire karakter van de wetenschap; (2) over de antropologie en sociologie als instrument in de handen van (neo-)koloniale machthebbers; (3) over het verschil dat er zou bestaan tussen een 'positivistische' en een 'dialectische' werkwijze.

Wetenschap, een illusie?

Volgens Kloos is de wetenschap een illusie, zogoed als - laat Abraham Kuyper het niet horen! - de religie. Wat hij daarmee precies bedoelt wordt mij niet recht duidelijk, maar in ieder geval heel veel: het is een soort container-begrip geworden bij hem. De wetenschap als geheel is illusoir als 'schijnbaar beheersbare realiteit'. Bij bepaalde wetenschappen - waaronder in ieder geval de sociale - zit 'm de illusie bovendien in de gedachte dat deze neutraal zouden kunnen zijn. Dat kan niet, zegt Kloos, het verschil is alleen dat sommige onderzoekers bewust, andere onbe-

wust partijdig zijn. Hij pleit voor *bewuste* partijdigheid, en wel ten behoeve van de verworpenen der aarde.

Een illusie is het verder te menen dat de sociale wetenschappen zouden kunnen werken met natuurwetenschappelijke criteria. Die laatste illusie is dan weer de basis - nog altijd volgens Kloos - 'van het zo langzamerhand pathetisch wordend streven van sommige sociaal-wetenschappelijke onderzoekers naar objectieve waarneming' (p. 29).

Die illusie of al die illusies tezamen bevatten bovendien 'een boodschap'. Die luidt als volgt: 'Kennis is een machtsmiddel, en de antropologie/niet-westerse sociologie is ontstaan in een situatie waarin de ene samenleving, de westerse, de andere samenleving, de niet-westerse, tracht te beheersen, te exploiteren, te ontwikkelen - of welke andere term men wil hanteren om die relatie te kenschetsen' (p. 29).

Wat van dit alles te zeggen? Al een ruime generatie geleden sprak Karl Mannheim over de 'Seinsverbundenheit des Wissens'. Hij hield ons voor dat de wetenschap, *alle* wetenschap, 'perspectivistisch' is, beïnvloed door het maatschappelijke standpunt van haar respectieve beoefenaars. Heel aardig is diezelfde gedachte onder woorden gebracht door een Nederlandse tijdgenoot van Mannheim in een artikel dat nu juist een halve eeuw oud is:

Beschrijvers van eenzelfde volk kunnen een verschillende kijk op hun object hebben. Tot op zekere hoogte is dit onvermijdelijk. Geen onderzoeker is een onbeschreven blad, of een soort gevoelige plaat, waarop de verschijnselen zich aftekenen zoals ze in werkelijkheid zijn. Eigenlijk is het laatste beeld onbruikbaar. We weten tegenwoordig allemaal hoever de fotografie veelal afstaat van de werkelijkheid die ze heet weer te geven. De fotograaf zelf is een machtige factor in het fotografisch product. Zo is de onderzoeker een even belangrijk element in het beeld dat hij van een volk tracht te geven. Wij zijn de tijd voorbij dat liberale beoefenaars der wetenschap als onbevangen golden, verheven boven christelijke, katholieke en socialistische lieden, die verstrikt heetten in hun dogma's. Als ze verstrikt zijn (gebonden zijn ze in ieder geval), dan geldt dat voor iedereen. Wat niet wil zeggen dat zich zo nu en dan geen eclatante exempels voordoen van een zo blinde bevangenheid, dat de betrokkene zichzelf ermee buiten de wetenschap plaatst. Dit laatste betekent dat zijn groepsgenoten hem niet wensen te volgen, en dit is een troost voor degenen, die door klare erkenning van ons aller bevangenheid, de neiging voelen opkomen om de hele wetenschap

maar aan de kant te zetten. Er is een grens aan de subjectiviteit die men niet straffeloos kan overschrijden (Fahrenfort 1939: pp. 193-194).

Het gaat mij om de laatste regels van dit lange citaat. Er is subjectiviteit, jawel, maar daaraan is een grens! Dat is bedoeld als constatering, maar evengoed als aansporing. Met dit te zeggen bevind ik mij in het goede gezelschap van Mannheim. Zoals Simonds (1978) laat zien, was zijn hele vertoog over de rol van de ideologie in de wetenschap erop gericht deze tot het onontkoombare minimum te reduceren.

Dat nu is een element dat ik bij Kloos al te zeer mis (al noemt hij het éénmaal *en passant*). Want wat ook de (nobele of ignobele) bijbedoelingen van de wetenschapsbeoefenaar zijn, zijn eerste taak is en blijft toch een beeld van de samenleving te ontwerpen dat werkelijkheidsgetrouw is, nou ja, zo werkelijkheidsgetrouw mogelijk. Wie daar lak aan heeft kan de wetenschap beter vaarwel zeggen en actievoerder, zendeling of benedeider worden. Maar dan onvermomd.

Wat mij niet bevalt in Kloos' beschouwing is zijn pleidooi voor partijdigheid, gekoppeld aan zijn minachting voor het streven naar objectiviteit in de waarneming. Ik ben ervan overtuigd dat het allerminst zijn bedoeling is, maar zoiets zou naïeve en/of boosaardige lieden gemakkelijk tot een drogreden kunnen brengen, zo van: objectiviteit bestaat toch niet, en dus kan je beweren wat je wil in de wetenschap... als het je politieke doel maar dient. Zulke geluiden hoorden we vaak in de contestatiejaren zestig en zeventig, maar het volgende staaltje stamt uit het Duitsland van de jaren dertig: '...so treffen wir eine bewußte Auslese und nichts gilt uns weil es war, sondern weil es so war wie wir es für uns und für heute wollen müssen. Die Frage ist müßig ob wir damit etwa geschichtliche Tatsachen umdeuten: ein 'objektives' Geschichtsbild gibt es nicht'. (Geciteerd bij Schöffner 1956, p. 35, zie Rammstedt 1986 voor meer voorbeelden.)

Nu is 'objectiviteit' een lastig begrip met velerlei inhoud; wellicht dat dit ons (Kloos en mij) hier parten speelt. In zijn uitstekende overzicht van de betekenis die uiteenlopende denkers aan die term hechten, bespreekt Smaling (1987) onder andere de *methodologische* objectiviteit: alles wat vereist is om te komen tot een verantwoorde weergave van de complexe werkelijkheid. Daarvoor zijn, merkt hij op, eigenschappen en strategieën nodig

die met elkaar op gespannen voet staan: *zowel* distantie *als* betrokkenheid; niet alleen de eis van aandacht voor de representativiteit maar ook voor de validiteit. Het streven naar objectiviteit in deze zin is allerminst 'pathetisch' te noemen, maar veeleer noodzakelijke voorwaarde voor goed onderzoek.

Als Kloos zegt dat iederéén partijdig is, heeft hij gelijk. Maar er zijn natuurlijk wel grote verschillen in de mate waarin. In geval iemand het veld ingaat met een sterke politieke overtuiging en bovendien met zijn onderzoek politieke bedoelingen heeft, is de kans wel heel groot dat de wens bij hem de vader van de gedachte wordt (of zelfs dat hij de werkelijkheid een beetje, of méér dan een beetje, naar zijn hand zet). Let wel, dat *hoeft* niet! Er zijn begenadigde onderzoekers - Kloos zelf hoort daar, dunkt me, bij - die een stellige politieke visie of ideologie weten te paren aan een echt-wetenschappelijke habitus. Maar, zoals ze bij de V.U. weten, het aantal begenadigden is beperkt. In zulke gevallen kan die politieke visie zelfs inspiratiebron van de wetenschap worden. Bedoelt Kloos dat waar hij zegt dat 'het oude en tot tegenstelling verheven onderscheid tussen wetenschap en politiek dan vervalt' (p. 27)? Laten wij het hopen.

'Wissenschaft', zei onlangs een zekere Von Hentzig, 'ist eine Sache der Leidenschaft für die Wahrheit'. Dat klinkt erg moralistisch, zeker in het Duits. Het is misschien nog meer een kwestie van nut, platweg nut. Kloos doet in zijn oratie stellige uitspraken, die algemene geldigheid pretenderen. Wat baat hem dat als hij tegelijk roept dat het allemaal zo subjectief is, ja dat de hele wetenschap 'een illusie' is? Of geldt dat voor iedereen, behalve voor hem? - Ach, deze argumenten van mij zijn niet nieuw, zij zijn zelfs zo oud als het verhaal over de liegende Kretenzers. Maar blijkbaar is het nodig dat dit soort dingen steeds opnieuw gezegd wordt.

Antropologie en sociologie als machtsinstrument

Is het waar dat antropologie en sociologie ontstaan zijn omdat machthebbers een instrument van node hadden om vreemde volken onder de duim te houden? Op het eerste gezicht lijkt Kloos daarvoor goede argumenten te hebben. De antropologie (volkenkunde) is als aparte wetenschap ontstaan in dezelfde tijd waarin

de imperialistische mogendheden de ene nieuwe kolonie na de andere aan hun bezittingen toevoegden. (In diezelfde periode ontstonden ook tal van andere wetenschappen, maar nou ja.) Het heersende paradigma van de volkenkunde in die tijd was het evolutionisme en dat liet zich uitstekend combineren met de gedachte van de 'white man's burden'. Kloos wijst er verder op dat aanstaande koloniale ambtenaren steevast bij hun opleiding ook onderricht kregen in de volkenkunde. Indische ambtenaren in opleiding bijvoorbeeld kregen les in de etnografie van Indië. In 1818 werd zo'n opleiding gecreëerd aan de militaire academie te Semarang, 'een plaats die niets te raden laat over de politieke betekenis ervan', zegt hij er grimmig bij. Ik voeg aan dit alles nog toe - Kloos doet dat niet eens - dat er individuele antropologen zijn geweest die hand- en spandiensten hebben bewezen aan leger of politie.

Maar toch, een machtsinstrument? Wat moesten koloniale bestuurders dan met dat instrument aanvangen? De antropologie is altijd een wat onpraktisch vak geweest. Verreweg de meeste antropologen hadden - en hebben, geloof ik, nog - een romantische voorkeur voor het kleine achteraf-dorp, waarbinnen zij de manier van leven en de onderlinge relaties tot in subtiele details bestudeerden. De afrikanist Balandier heeft zijn collega's indertijd (in 1957) verweten dat zij de betekenis voor de tribale samenleving van de koloniale overheersing systematisch onderschat hebben en de bestudering daarvan verwaarloosd. Dat verwijt is meer op zijn plaats dan dat zij handlangers van het koloniale regime geweest zouden zijn.

Kloos maakt melding van een destijds befaamd boek: *African Political Systems*, waarvan de eerste druk in 1940 verscheen. In het voorwoord van dat boek staat dan toch maar: 'We hope this book will be of interest *and of use* to those who have the task of administering African peoples' (mijn cursivering). Trouwens, zo signaleert hij, een soortgelijke uitspraak staat in het al even befaamde *African Systems of Kinship and Marriage* uit 1950. Maar wie beide boeken kent, weet dat zij van geen enkel praktisch nut zijn voor welke koloniale of post-koloniale bestuurder dan ook. In het kinship-boek staat bijvoorbeeld een stuk over het dubbel-unilineaire stelsel van de Yakö. Reuze interessant - ik zeg dat zonder ironie - maar wat moet een machthebber ermee?

Vanwaar dan toch een dergelijke uitspraak? ('We hope this

book will be of use...') Dat was, als u het mij vraagt, niet veel meer dan een verkooptruc, te vergelijken met de bewering, zo'n tien jaar geleden, dat onderzoek 'maatschappelijke relevant' was, of thans dat onderzoek 'grensverleggend' is. Het betekent in alle drie gevallen maar één ding: geef ons geld en formatieplaatsen opdat we ons onderzoek kunnen voortzetten. Niet erg verheffend, zulke praatjes, maar blijkbaar onontkoombaar.

Kortom, het praktisch nut van dit soort antropologie is altijd beperkt geweest, voor heersers en onderdanen. Het theoretisch nut voor de sociale wetenschappen is natuurlijk immens, maar daarover hebben wij het hier niet.

Positivism versus dialectiek

Kloos stelt twee benaderingen tegenover elkaar, de positivistische, die niet deugt, versus de dialectische, die de juiste is. De positivist past natuurwetenschappelijke technieken toe waar dat niet kan; verkeert in de illusie dat hij onpartijdig is, maar geeft de belangen van de westerse samenleving systematisch de voorrang; ziet geen verband tussen theorie en praktijk; weigert zich te laten beïnvloeden door de mensen die hij onderzoekt. Kortom, een combinatie van IJzeren Hein, Onnozele Hals en Houten Klaas, zoals ik in de werkelijkheid nauwelijks ooit ben tegengekomen.

Ik ben van mening dat Kloos het zich met deze kenschets net iets te gemakkelijk heeft gemaakt. Ook zou ik willen dat hij wat meer oog had voor de bezwaren die de door hem aangeprezen werkwijze aankleven. Onderzoekers zouden zich moeten vereenzelvigen, vindt hij, met de wensen en inzichten van de groep bij wie zij werken. Accoord. Maar wat nu als die wensen irreal en die inzichten vals zijn? En wat als de één er zus, de ander er zo over denkt? Want ook de armsten der armen zullen het niet altijd met elkaar eens zijn. Of zie ik dat verkeerd?

Het is opvallend dat de meeste van Kloos' uitspraken die mij verdrietig stemmen, in de laatste paragrafen van zijn stuk te vinden zijn. Misschien was het hem alleen maar te doen om een opzienbarende uitsmijter. Als hij dat wilde, is hij goed geslaagd.

Geciteerde literatuur

- Balandier, G., *Afrique ambiguë*. Paris, 1957
- Fahrenfort, J.J., 'Richtingen in de ethnologie der religie', *Tijdschrift voor het onderwijs in de aardrijkskunde*, 16 (1938), pp. 193-230
- Fortes, M. & E.E. Evans-Pritchard, *African Political Systems*. Oxford: Oxford University Press, 1940
- Hentzig, H. von, 'Wissenschaft', *Frankfurter Rundschau*, 3-6-1988
- Mannheim, K., *Ideologie und Utopie*. Bonn, 1929
- Radcliffe-Brown, A.R. & D. Forde, *African Systems of Kinship and Marriage*. Oxford: Oxford University Press, 1950
- Rammstedt, O., *Deutsche Soziologie, 1933-1945*. Frankfurt am Main, 1986
- Schöffer, I., *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden*. Arnhem/Amsterdam, 1956
- Simonds, A.P., *Karl Mannheim's Sociology of Knowledge*. Oxford, 1978
- Smaling, A., *Methodologische objectiviteit en kwalitatief onderzoek*. Lisse, 1987